

УКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ ВИДАННЯ І МІЖНАРОДНІ НАУКОМЕТРИЧНІ БАЗИ ДАНИХ: ПРОБЛЕМИ І ПРОТИРІЧЧЯ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 153–156

Розглянуто недосконалість критеріїв оцінки наукових видань в міжнародних наукометричних базах даних. Досліджено протиріччя між вимогами українського законодавства і аналітичних інформаційних систем.

На сьогодні, коли доступ до інформації та управління її розповсюдженням відіграє надзвичайно високу роль, вчені почали звертати особливу увагу на оцінку розповсюджуваних даних. Якщо говорити про інформацію наукову, яка практично перетворилася на один з найпотужніших засобів впливу на суспільну свідомість і розвиток економіки, постало питання ранжування наукових повідомлень. Іншими словами, вчені всього світу поставили завдання достатньо жорстко відокремити в основному, надзвичайно насиченому, потоці інформацію вартісну від такої, яку можна було б вважати, скажімо так, не найціннішою.

Було знайдено, здавалося б, простий вихід. У час інформаційної глобалізації створюються міжнародні бази даних наукових видань. Ці бази, використовуючи насамперед статистичні методи, беруться підрахувати кількість посилань на ту чи ту наукову працю, а відтак вирахувати цінність оприлюднених результатів досліджень. Тобто за основу береться науковий інтерес, який викликала певна публікація, і цей інтерес саме і лягає в основу оцінки вартісності публікації, рейтингу вченого чи наукової установи (колективу, лабораторії тощо).

Дослідимо стан і перспективи присутності української наукової періодики в міжнародних наукометричних базах.

Актуальність викликана загостренням обговорення нових редакцій Закону України

“Про вищу освіту” і Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”. Розглянуто підходи сучасних наукометричних баз, які наразі лишаються основним інструментом оцінки наукової праці.

На наукометричні бази слід звернути увагу ще з однієї причини. Зрозуміло, що будь-який вчений є не лише споживачем інформації, а й основним її “виробником”. Зрозуміло бажання науковця ознайомитися зі здобутками колег або самому запропонувати інструментарій вирішення тих чи тих проблем. Справа лише в тому, що наукометричні бази даних (БД) почали перетворюватися на мірило, згідно з яким урядові чи неурядові організації приймають рішення щодо виділення грантів, надання фінансування, взагалі продовження досліджень. Таким чином, БД перетворюються на оцінювача роботи вченого в самому первісному, грошовому розумінні цього слова.

Нині найавторитетнішими наукометричними базами прийнято вважати *Web of Science (WoS)*, компанії *Thomson Reuters* і найбільшого її конкурента — БД *SCOPUS* німецького наукового видавництва *Elsevier*. *Thomson Reuters* виступила ініціатором введення в обіг поняття імпаکت-фактор. Імпакт-фактор був створений у 1960 р. як спосіб виміряти цінність журналу шляхом вирахування середнього числа цитувань за певний проміжок часу. Якщо імпакт-фактор становить

1,5 в 2007 р., то це означає, що в середньому статті, опубліковані в часописі протягом, скажімо, 2005 і 2006 р., були 1,5 раза процитовані в статтях 2007 р., виданих журналами з переліку індексованих. *SCOPUS* пропонує дещо простішу систему — прямого підрахунку індексу цитування тої чи тої публікації. Наукові ресурси, опубліковані після 1996 р., індексуються у базі даних *SCOPUS* разом зі списками пристатейної бібліографії. Цитованість у базі даних підраховується шляхом автоматизованого аналізу змісту цих списків. Таким чином, у *SCOPUS* підраховується кількість посилань на всі проіндексовані ресурси, але лише в ресурсах, опублікованих після 1996 р. [6].

На розгляд до *Web of Science* щорічно надходить близько двох тисяч заявок видань, лише 10–12 % з яких приймаються до опрацювання. Відбір журналів здійснюють експерти, серед яких професіонали інформаційного бізнесу, бібліотекарі, фахівці у відповідній предметній галузі. Однак слід зазначити, що маючи у своїй базі даних понад 11 тисяч назв наукових журналів, *Thomson Reuters* не залучає всіх їх до обрахування наукометричних показників, а опрацьовує щорічно певну вибірку з цих видань. Критерії визначення вибірки невідомі. Зрозуміло, що видання, установи, країни, які мають більший інформаційний потік, повніше представлені у *Web of Science*, мають більші шанси на входження до вибірки, отже й на одержання вищих рейтингів. Як висновок — вищі рейтинги має той, хто вкладає в науку та опублікування результатів наукових досліджень більше фінансування [4].

SCOPUS на сьогодні містить відомості про понад 18 тис. назв періодичних видань, до яких належать наукові журнали, книжкові серії, праці конференцій. Задля забезпечення більш повного огляду наукової видавничої продукції *SCOPUS* одночасно працює у кількох напрямках: створено дочірні бази даних опрацювання видань з гуманітарної галузі. Упроваджено систему підрахунку бібліометричних коефіцієнтів (фактично, індексів цитування) — поки що проіндексовано 18 тис. статей з 400 журналів [5]. Крім того,

SCOPUS купує архіви періодичних видань і окремих видавців та бази даних. Наприклад, ним нещодавно придбано базу *MedLine*, хоча з бібліометричною метою одержана інформація практично не може бути використана, адже вона представлена в іншій формі: часто наведені у *MedLine* відомості про видання не відповідають вимогам *SCOPUS*.

Якщо коротко говорити про вимоги, які висувають наукометричні БД до періодичних видань, насамперед зазначимо такі. Видання повинно мати чітку редакційну політику, тематичне спрямування, цільову аудиторію, дотримуватись визначеної періодичності та встановленого графіка виходу чергових номерів і не порушувати його подвоєними номерами, додатковими випусками тощо. Обов'язкові умови: наявність *ISSN* (міжнародного стандартного номеру серіального видання) та внесення до *Ulrich's Periodical Directory* (система, якою користуються всі бази даних як загальною довідковою, містить 631,4 тис. записів про наукові періодичні видання).

Але наразі звернімося до проблем, які виникають у періодичних видань у процесі долучення до наукометричних БД. Часто дослідники відзначають, що простий статистичний підхід аж ніяк не може свідчити про справді високу наукову цінність якого б то не було видання. Перша проблема полягає в тому, що “неможливо ніякими прийнятними способами порівняти два журнали, які представляють різні дисципліни” [1]. Так, традиції цитування відрізняються від дисципліни до дисципліни, і вчені посилаються на статті з різною частотою і з різних причин.

Досліджено, що пік цитування математичних статей настає лише через десять років після публікації, тоді як біологічні або медичні видання переживають такий пік через 2–3 роки. Зрозуміло й те, що статті, опубліковані іншими мовами, крім англійської, одержують зі зрозумілих причин менше посилань. Очевидно й те, що журнали, які публікують оглядові статті, отримують більше посилань, ніж ті, які цього не роблять.

Але найбільшу критику, стверджують автори [1], викликає та обставина, що “немає

жодної апріорної моделі, в якій було б визначено, який із журналів “кращий”. Єдина модель походить від самого імпаکت-фактора... В той час як при класичному статистичному підході спочатку визначають модель, потім формулюють гіпотезу, а вже потім застосовують статистичну процедуру, що підтверджує або спростовує прийняту гіпотезу”.

Найкуруйозніша ж обставина полягає в тому, що жодна система підрахунку цитувань не розрізняє позитивних і негативних відгуків про публікацію. Цитування бувають часом просто “риторичними”, і вони є засобом наукового обговорення. А багато з посилань можуть і просто слугувати застереженням про помилковість результатів.

Нарешті, слід відзначити і ту обставину, що вчені дуже добре навчилися обходити БД, що, як-не-як, були і лишаються простою машиною. Так, цілком можлива джентельменська угода між двома колективами вчених, які, працюючи над схожою проблематикою, можуть безкінечно, “по колу”, цитувати один одного. Відомі факти, коли видавці наукових часописів широко вдавалися до самоцитування. Або видавали збірки, написані за результатами наукових конференцій, проведених за матеріалами власних часописів [2], тим самим доводячи кількість цитувань до кількох сотень.

Якщо ж перейти від загальних проблем, зумовлених спірною технологією підрахунку цитованості, і звернутися до участі українських наукових видань у наукометричних БД, слід відзначити два важливі чинники.

Насамперед жорсткі рамки, в які нині поставлені вітчизняні наукові часописи, серйозно дисциплінують учених. Відтепер вони чудово розуміють, що кожна публікація мусить нести вичерпні дані про установу, підрозділ тощо, де проводилися дослідження. Крім того, відтепер українські наукові публікації просто переповнені посиланнями: дописувачі радо посилаються на колег, сподіваючись і від них відповідних дій. Щоправда, це призводить до деякої перенасиченості тексту, яка, зрештою, призведе до іншої крайності. Оскільки західні БД вимагають насамперед розгорнутої англомовної анотації та

широкого списку використаних джерел, той суто наукова частина може перетворитися в суто реферативну, делікатно запрошуючи всіх зацікавлених звертатися до дописувачів особисто.

Так, І. М. Мриглод та О. І. Мриглод вказують на деякі суперечливі нюанси, що стають украй важливими при визначенні стратегічних цілей того чи іншого наукового видання. “Для прикладу, ВАКівські вимоги щодо складу редакційної колегії передбачають, що більшість її членів мають бути штатними працівниками установи-видавця, а це фактично суперечить вимогам *Thomson ISI* до міжнародних видань. Низка протиріч виникає також при налагодженні співпраці з відомими міжнародними видавничими корпораціями, які спеціалізуються в галузі видання та розповсюдження наукової періодики як у паперовому, так і в електронному вигляді. Зазвичай, така співпраця передбачає укладання договору між “власником” (засновником) видання та корпорацією (з функціями видавця), що розподіляє права щодо визначення стратегії видання у цілому та вирішення певних поточних питань. Для прикладу, типовий договір із службою *Versita* передбачає передачу прав на визначення тиражу видання у друкованій формі (аж до можливості переходу до електронної форми) та чітко окреслює кількість примірників, які отримує редколегія для власної роботи. Усі інші примірники видання поширюються винятково на комерційній основі, що практично робить неможливим виконання вимог ВАК України про обов’язкове надсилання примірників журналу в основні бібліотеки України” [3].

Базовому принципу подібних договорів суперечить і вимога безоплатного розміщення електронної версії видання на порталі Національної наукової бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Поза увагою залишимо і той факт, що примусове розміщення публікацій будь-де вступає у прямий конфлікт із Законом України “Про авторське право і суміжні права”.

Небезпека для української науки полягає й у іншому. Так, західні видавництва перекладають за власний кошт і видають англійською

такі надзвичайно рейтингові українські наукові часописи, як “Фізика низьких температур” або “Прикладна механіка”. Такий стан речей, безумовно, популяризує вітчизняні видання, але на західних сайтах вони майже не атрибутовані як українські. Безумовно, “Прикладна механіка” включена до бази WoS, має високий імпакт-фактор, але вже практично не пов’язується з Україною.

Той самий SCOPUS тільки нещодавно відкрив гуманітарно-мистецтвознавчу складову. Тому ніхто з фахівців ще просто не береться бодай приблизно спрогнозувати форми і перспективи співпраці українських гуманітарних видань з цією БД. Якщо взяти до уваги втрату в індексі цитування для неангломовних видань і зважити на не надто великий інтерес світової науки до українських мовознавчих чи театрознавчих студій, муситимемо визнати, що індекс цитування наших гуманітаріїв не буде високим.

Отже, українським видавцям і урядовцям слід замислитися про негайне створення національної наукометричної бази для гуманітарних та мистецтвознавчих видань. Цю базу згодом можна буде інтегрувати до міжнародної. Слід також провести уніфі-

кацію вимог до наукових видань. Причому необхідно врахувати як інтереси науковців, так і вимоги міжнародних наукометричних організацій.

Нарешті, слід обережно ставитися до існуючої практики покладатися винятково на статистичні дані, оцінюючи, та й фінансуючи, вітчизняні наукові видання.

Література

1. Адлер Р., Эвинг Дж., Тейлор П. Статистика цитирования // Игра в цифирь, или Как теперь оценивают труд ученого. — М.: МЦМО, 2011. — С. 5–38.
2. Арнольд Д., Фаулер К. Гнусные цифры // Игра в цифирь, или Как теперь оценивают труд ученого. — М.: МЦМО, 2011. — С. 52–62.
3. Мриглюд І. М., Мриглюд О. І. Шостий закон Паркінсона і наукова періодика України // Наука України у світовому інформаційному просторі. — 2011. — Вип. 5. — С. 102–116.
4. Радченко А. І. Наукова періодика: тенденції та проблеми випуску і розповсюдження // Вісн. НАН України. — 2010. — № 2. — С. 45–49.
5. Солов’яненко Д. Політика індексації видань у наукометричних базах даних Web of Science та SciVerse Scopus // Бібліотечний вісник. — 2012. — № 1 (207). — С. 6–21.
6. Scopus. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Scopus>

Необхідним є негайне створення національної наукометричної бази для гуманітарних та мистецтвознавчих видань. При уніфікації вимог до наукових видань необхідно врахувати як інтереси науковців, так і вимоги міжнародних наукометричних організацій.

Необходимо наискорейшее создание национальной наукометрической базы для гуманитарных и искусствоведческих изданий. При унификации требований к научным изданиям необходимо учитывать как интересы ученых, так и требования международных наукометрических организаций.

It is necessary to immediately create a national database for Scientometrics humanities and of art publications. When unification requirements of scientific publications need to take into account the interests of academics and requirements of international organizations Scientometric.

Надійшла 3 квітня 2012 р.